

تحقیق کیفی در علوم اجتماعی

دکتر عادل ابراهیمی لویه - دکتر سلیمان میرزائی راجعونی

www.ketab.ir

نشر لویه

نشرلویه

تحقیق کیفی در علوم اجتماعی

عادل ابراهیمی لویه - سلیمان میرزائی راجعونی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۶

ناشر: لویه

تیراژ: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۷۴-۰۳-۱

بهاء: ۶۰/۰۰۰ تومان

سرشناسه	:	ابراهیمی لویه، عادل، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور	:	تحقیق کیفی در علوم اجتماعی / عادل ابراهیمی لویه، سلیمان میرزائی راجعونی.
مشخصات نشر	:	تهران: لویه، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	:	۶۰۰ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۶۷۴-۰۳-۱
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	علوم اجتماعی -- تحقیق -- روش شناسی
موضوع	:	Social sciences -- Research -- Methodology
موضوع	:	تحقیق کیفی -- روش شناسی
موضوع	:	Qualitative research -- Methodology
شناسه افزوده	:	میرزائی راجعونی، سلیمان ۱۳۴۶ -
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۶ ت ۳ الف ۶۲/۲ H۶۲
رده بندی دیویی	:	۷۲/۳۰۰
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۶۱۸۰۳۵

آدرس: خیابان انقلاب بین کارگر و جمالزاده خیابان فرصت روبروی مدرسه مبتکران پلاک ۶۴

۰۹۱۲۱۲۲۸۹۳۱

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۵
---------------	---

بخش اول: مبانی و مفاهیم

فصل اول: علم و پژوهش اجتماعی.....	۱۳
فصل دوم: نظریه و پژوهش اجتماعی.....	۴۱
فصل سوم: معانی روش‌شناسی.....	۷۵

بخش دوم: راهبردهای تحلیلی

فصل چهارم: علم نظریه، زمینه و کدگذاری نظری.....	۱۱۷
فصل پنجم: تحلیل محتوا، کیفی.....	۱۴۱
فصل ششم: پدیدارشناسی به عنوان یک روش پژوهشی.....	۱۶۱
فصل هفتم: مطالعه موردی.....	۱۸۹
فصل هشتم: قوم‌نگاری.....	۲۱۷
فصل نهم: روش اسنادی.....	۲۳۹
فصل دهم: تحلیل روایتی، رهیافت سازه‌گرا.....	۲۵۹
فصل یازدهم: هرمنوتیک و هرمنوتیک عینی.....	۲۷۹
فصل دوازدهم: روش تاریخی - مقایسه‌ای (تطبیقی).....	۲۹۷
فصل سیزدهم: نهادگرایی تاریخی؛ روش وابستگی به مسیر.....	۳۱۹
فصل چهاردهم: مطالعات فرهنگی.....	۳۳۵
فصل پانزدهم: تحلیل مردم‌نگاری درون‌شبکه‌ای: شناخت فرهنگ از طریق داده‌ها، رسانه‌های اجتماعی.....	۳۵۵
فصل شانزدهم: استفاده از نرم‌افزار در تحلیل کیفی.....	۳۷۷

بخش سوم: انواع داده‌ها و تحلیل آن

فصل هفدهم: شیوه‌های کیفی تحلیل داده‌ها	۴۰۳
فصل هجدهم: تحلیل مصاحبه‌ها	۴۲۷
فصل نوزدهم: تحلیل گروه‌های کانونی	۴۴۷
فصل بیستم: تحلیل مشاهدات	۴۶۹
فصل بیست و یکم: گفت‌وگوها و تحلیل گفت‌وگو	۴۸۷
فصل بیست و دوم: مکالمات و تحلیل مکالمه	۵۰۳
فصل بیست و سوم: تحلیل اسناد	۵۲۳
فصل بیست و چهارم: تحلیل رسانه‌های خبری	۵۴۱
فصل بیست و پنجم: فراتر از تحلیل کیفی	۵۶۱
فصل بیست و ششم: روش‌های پژوهش کیفی	۵۸۱

پیشگفتار

پژوهش کیفی شامل مطالعاتی است که در آن‌ها از انواع مختلفی از مواد تجربی همچون، مطالعه موردی، تجربه شخصی، شهود، روایت زندگی، مصاحبه، فرآورده‌های مصنوعی، تولیدات و متون فرهنگی، متون بصری، تعاملی، تاریخی و مشاهده شده که لحظات عادی و مسئله برانگیز و معانی زندگی افراد را توصیف می‌کنند، گردآوری و استفاده می‌شود. بنابراین، پژوهشگر کیفی طیف وسیعی از اعمال تفسیری مرتبط به هم را همیشه به امید فهم بهتر موضوع مورد مطالعه‌اش بکار می‌گیرد، زیرا فرض بر این است که هر عمل، جهان را به شیوه‌ای مختلف قابل رؤیت می‌سازد. از این رو تعداد زیادی از اعمال تفسیری در هر مطالعه وجود دارد.

پژوهش کیفی تأکیدش بر ارائه یک سیمای جامع، کل‌گرا، ادراکی و مفهومی از وضعیت طبیعی اوضاع است و از لحاظ استراتژیک، راه‌ریزی یک تحقیق نرم، انعطاف‌پذیر و تعاملی است، همچنین به عنوان مجموعه‌ای از اعمال تفسیری، امتیازی به عمل روش‌شناختی دیگر ندارد. به عنوان یک بحث یا گفتمان مشکل بتوان آن را بطور روشن تعریف کرد. نظریه یا پارادایم خاص، که متمایز کننده‌اش باشد، وجود ندارد. همانطور که مؤلفان این اثر تأکید دارند، پارادایم‌های نظری چندین مایه‌ای دارند که از استراتژی‌ها و روش‌های پژوهش کیفی، فمینیسم، مارکسیسم، سازه‌گرایی و مدل‌های قوم‌گرانه استفاده می‌کنند. پژوهش کیفی در بسیاری از رشته‌ها کاربرد دارد و متعلق به رشته خاصی نیست. پژوهش کیفی دارای مجموعه‌ای از روش‌ها یا اعمال که کاملاً مختص آن باشد، نیست.

پژوهشگران کیفی از معناشناسی، تحلیل روایت، گفتمان، تحلیل اسنادی، آواشناسی و حتی آماره‌ها، جداول، اعداد و تصاویر استفاده می‌کنند. همچنین، از رهیافته‌ها، روش‌ها، تکنیک‌های روش‌شناسی مردم‌نگارانه، پدیدارشناسی، هرمنوتیک، قوم‌نگاری، ریشه‌شناسی لغات، ساختار زدایی، مصاحبه، روانکاوی، مطالعات فرهنگی و مشاهده مشارکتی بهره می‌گیرند. تمامی این اعمال پژوهشی «می‌توانند به شناخت و بینش‌های مهمی را فراهم سازند».

ما تعریفی را که نلسون و همکاران وی ارائه داده‌اند، مبنای کار قرار داده‌ایم: «پژوهش کیفی یک دانش میان رشته‌ای، فرارشته‌ای و برخی اوقات ضد نظم و انضباط‌گریز است. این پژوهش مرزبندی‌های علوم انسانی، اجتماعی و طبیعی را درمی‌نوردد، از اینرو دارای معانی زیادی است. این پژوهش در اصل چند پارادایمی است. پژوهشگران کیفی به ارزش رهیافت ترکیبی و چندگانه حساس هستند. این پژوهشگران به دیدگاه طبیعت‌گرایانه و فهم تفسیری تجربه انسانی پایبند هستند. در عین حال این میدان پژوهش ذاتاً سیاسی است و توسط مواضع سیاسی و قومی متنوع شکل می‌گیرد» (نلسون و همکاران، ۱۹۹۲: ۲۷).

اینکه پژوهش کیفی دارای چه خصوصیات است و چگونه اجرا می‌شود؟ بطور خلاصه چندین ویژگی اساسی فرایند پژوهش کیفی از قبیل «کل‌گرایی»^۱، «چهل تکه دوزی»^۲ پژوهش به عنوان یک «قیف»^۳ و استفاده از «مفاهیم حساس کننده»^۴ را مورد بحث قرار داده‌ایم.

پژوهشگران کیفی فرهنگ‌ها را به عنوان «کل» در نظر می‌گیرند. به عبارت ساده‌تر بخش‌ها و اجزای رفتارهای افراد را در کنار هم قرار داده و با توجه به روابط متقابل اجزاء، آن‌ها را فهم و تفسیر می‌کنند. در این رهیافت، کل فراتر از حاصل جمع اجزاء می‌باشد. پس، بهتر است یک جنبه فرهنگ در ارتباط با جنبه‌های دیگر آن فهمیده شود.

در روش‌های کیفی پژوهشگر را به عنوان یک «چهل تکه دوز»^۵ در نظر می‌گیرند. روش «چهل تکه دوزی»^۶ یک «سازه»^۷ است و می‌توان آن را در پژوهش کیفی به عنوان راه حل پذیرفت. از نظر محققان کیفی، انواع چهل تکه دوز وجود دارد: تفسیری، روایتی، نظری، سیاسی و روش‌شناختی. چهل تکه دوز تفسیری یک چهل تکه تولید می‌کند یعنی تکه‌هایی از بازنمایی‌ها که با ویژگی‌های یک مجموعه پیچیده تناسب دارند آن‌ها را به هم می‌چسباند. پژوهشگر کیفی به عنوان چهل تکه دوز از ابزارهای مادی و فنون زیباشناختی در حرفه‌اش استفاده می‌کند و با توجه به ضرورت و تناسب روشی، راهبرد و مواد مادی را بکار می‌برد. همانطور که نلسون و همکاران وی نیز یادآوری کرده‌اند «انتخاب اعمال پژوهشی به سئوالات پژوهش، و سئوالات پژوهش به بسترشان بستگی دارند» (دنزین، ۲۰۰۵: ۳۴).

استعاره دیگری که می‌تواند به فهم فرایند پژوهش کیفی کمک کند «قیف» است. پژوهش کیفی همانند یک قیف معمولاً با یک سؤال پژوهشی وسیع مانند «در اینجا چه می‌گذرد؟» آغاز می‌شود و رفته رفته قلمرو مطالعه و نتایج به دست آمده محدود می‌گردد.

گرچه اکثر محققان کیفی، کار را با یک سؤال کلی آغاز می‌کنند و در ذهن‌شان چندین مفهوم را راهنمای کار در نظر می‌گیرند. مفاهیم حساس کننده، نظریات یا ابزارهای تفسیر هستند که به عنوان لنزها یا نقاط عزیمت در مطالعات کیفی عمل می‌کنند. این مفاهیم به عنوان ایده‌های مبدع عمل نموده و چارچوبی را فراهم می‌سازند که پژوهشگران از طریق آن مسأله پژوهشی را بررسی و سازماندهی می‌کنند. این مفاهیم از تجربه گذشته یا تحقیقات قبلی گردآوری می‌شوند.

نکته مهم اینکه پژوهش کیفی ذاتاً مبتنی بر چند روش است. با وجود این، استفاده از روش‌های چندگانه یا «سه گوشه‌سازی»^۸ یا «مثلث بندی» نشان دهنده تلاش جهت اطمینان در دستیابی به درک عمیق موضوع مورد بررسی است. بدیهی است که واقعیت عینی را هرگز نمی‌توان درک کرد. ما تنها از طریق بازنمایی‌هایش آن را

1. Gestalt
2. Bricolage
3. Funnel
4. Sensitizing concepts
5. Bricoleur
6. Bricolage
7. Construct
8. Triangulation

می‌شناسیم. مثلث‌بندی یک ابزار یا راهبرد اعتبار نیست بلکه جانشینی برای آن است. مثلث‌بندی در واقع ترکیب کردن اعمال روش‌شناختی چندگانه، مواد تجربی و مشاهده گران است که در یک مطالعه به منظور فهم بهتر، عمیق‌تر و غنی‌تر انجام می‌گیرد.

البته، «ریچارد سون و پی‌یر» (۲۰۰۰)، استدلال می‌کنند که بهتر است به جای اصطلاح مثلث‌بندی از استعاره «متبلورسازی»^۱ استفاده شود، زیرا متون پیچیده بیش از سه بُعد دارند. بلور یا کریستال رشد می‌کند، تغییر می‌یابد و دگرگون می‌شود. کریستال‌ها کانون‌هایی هستند که نورها را به بیرون باز می‌تابانند و درون خودشان را نیز به نمایش می‌گذارند و رنگ‌ها، الگوها و اشعه‌های مختلف را در جهت‌های گوناگون از خودشان ساطع می‌سازند. یعنی، در فرآیند متبلورسازی نویسنده، داستان را از نقطه نظرهای مختلف توضیح می‌دهد.

در این کتاب ما فعالیت‌های عام مربوط به پژوهش کیفی را تحت سه بخش یا مرحله به شرح زیر توضیح می‌دهیم. در بخش اول به «بنایی و مفاهیم» نام دارد و متمرکز بر چارچوب معرفت‌شناختی است، سه فصل اول را شامل می‌شود. کوشش ما، تا مفاهیم (فصل اول: علم و پژوهش اجتماعی)، بسترها (فصل دوم: نظریه و پژوهش اجتماعی) و رهیافت‌های مربوط به تعادل داده‌های کیفی (فصل سوم: معنی روش‌شناسی) را توضیح دهیم.

در بخش دوم تحت عنوان «راه‌های تحلیلی»، تمرکز عمیق‌تری بر روش‌های قابل دسترس داده‌های کیفی و ارائه طیفی از راهبردهای تحلیلی، بطور مفصل و در سطوح مختلف انجام شده است. انواع کدگذاری، اولین راهبردی است که در فصل بی‌یازدهم (نظریه زمینه‌ای و کدگذاری) و پنجم (تحلیل محتوای کیفی) مورد بررسی قرار گرفته است. این راهبردها، بی‌یازدهم برای همه انواع داده‌ها بکار برد. راهبردهای تحلیلی مختلف که در این بخش تشریح شده‌اند عبارتند از: پیچیدگی روش‌شناسی به عنوان یک روش پژوهشی (فصل ششم)؛ مطالعه موردی (فصل هفتم)؛ قوم‌نگاری (فصل هشتم)؛ روش اسنادی (فصل نهم)؛ تحلیل روایتی: رهیافت سازه‌گرا (فصل دهم)؛ هرمنوتیک و هرمنوتیک عینی (فصل یازدهم)؛ روش تاریخی - تطبیقی (فصل دوازدهم)؛ نهادگرایی تاریخی، وابستگی به مسیر (فصل سیزدهم)؛ مطالعات فرهنگی (فصل چهاردهم)؛ تحلیل قوم‌نگاری درون شبکه‌ای: شناخت فرهنگ از طریق داده‌های رسانه‌های اجتماعی (فصل پانزدهم)؛ و سرانجام، بخش ابزارهای کامپیوتری مورد استفاده در این راهبردهای تحلیلی را با عنوان پژوهش آنلاین و استفاده از نرم‌افزار در تحلیل داده‌های کیفی (فصل شانزدهم)، آورده‌ایم.

بخش سوم که «انواع داده‌ها و تحلیل آن» نامیده شده است، سه گروه از فصل‌ها را آورده‌ایم: در فصل‌های گروه اول این بخش؛ روش‌های تحلیل داده‌های کیفی (فصل هفدهم) و روش‌های خاص گردآوری داده‌ها را توضیح داده‌ایم: مصاحبه‌ها (فصل هجدهم)؛ گروه‌های کانونی (فصل نوزدهم) و مشاهدات (فصل بیستم). دسته دوم فصل‌های این بخش به تحلیل داده‌هایی مبتنی بر مستندسازی پدیده‌های موجود براساس رفتارهای خاص اختصاص یافته است. براساس سطح کلمات و تعاملات این پدیده‌ها عبارتند از: گفت‌وگوها (فصل بیست و یکم)؛ مکالمات (فصل بیست و دوم)؛ اسناد (فصل بیست و سوم) و رسانه‌ای و خبری (فصل بیست و چهارم). دسته

سوم فصل‌ها بر فراتحلیل کیفی (فصل بیست و پنجم) و نوشتن و ارائه پژوهش کیفی (فصل بیست و ششم) تأکید دارند.

ممکن است برای خوانندگان کتاب حاضر این سؤال مطرح شود که با وجود کتاب‌های متعدد روش‌شناسی در حوزه علوم اجتماعی چرا مؤلفان اقدام به تألیف چنین کتابی کرده‌اند. در پاسخ باید تأکید کنیم که دستیابی به اهداف زیر علل اصلی تدوین کتاب بوده است:

الف) معرفی کسانی که در حوزه روش کیفی در علوم اجتماعی تحقیقاتی انجام داده‌اند،

ب) معرفی آثار شاخص و برجسته در این حوزه،

ج) نشان دادن نحوه انجام پژوهش کیفی در جاهای مختلف و

د) معرفی و کاربرد روش‌های کیفی در موضوعات مختلف.

امید داریم کتاب حاضر بتواند برای پژوهندگان و علاقه‌مندان به روش تحقیق کیفی مؤثر و مفید باشد. از همکاران محترم، دانشجویان و محققانی که این کتاب را مورد استفاده قرار می‌دهند تقاضا داریم مؤلفان را نسبت به کاستی‌های آن آگاه سازند.

عادل ابراهیمی لویه - سلیمان میرزائی راجعونی

بهار ۱۳۹۶